

**Наталя ВОЙЦЕЩУК,
Тарас МИЛЯН, Олег ОСАУЛЬЧУК**

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ЖОВКВІ

Жовква – один із районних центрів Львівської області. Місто має відносно молоду та цікаву історію. Його виникнення пов'язане з іменем коронного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Жолківського, який у 1594 р. розпочав будівництво. Вже 1603 р. місто отримало Магдебурзьке право, а також право носити назву Жовква. Найбільшого розквіту воно зазнало за часів Яна III Собеського, який зробив її приватною резиденцією короля Речі Посполитої.

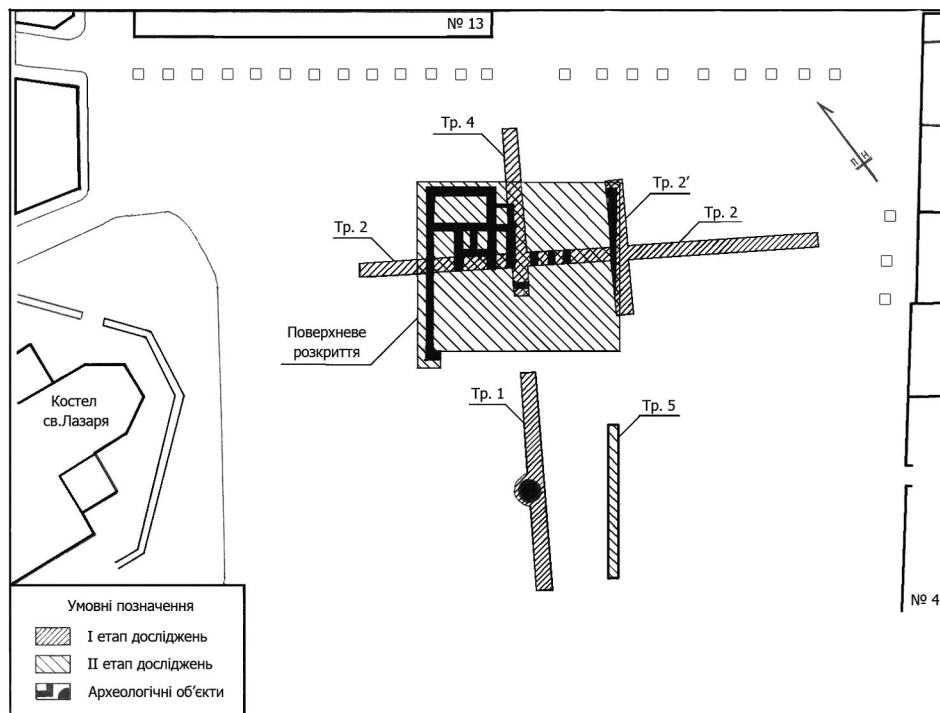


Рис. 1. Ситуаційний план розташування розкопів на пл. Вічевій у м. Жовкві.

Fig. 1. Plan of the location of archaeological excavations on Vicheva square in Zhovkva

Археологічні роботи, які проводив Регіональний науково-дослідний центр “Рятівна археологічна служба” Інституту археології НАН України у 2003 р., були спрямовані на вивчення планувальної системи міста на основі досліджень решток давніх комунікацій та його забудови*. З цією метою обрали центральну площу та територію внутрішнього подвір'я середньовічного замку.

На центральній, колишній ринковій, площі основним завданням було виявити рештки вже неіснуючої ратуші. Вона була споруджена у 1687 р. за проектом будівничих Павла Бебера та Йосипа Пінковського. У плані ратуша була квадратної форми і мала три поверхи. На площі перед нею знаходився так званий стовп ганьби. У 1832 р. ратуша була розібрана.

* При нагоді автори висловлюють вдячність науковому співробітнику Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАНУ Ю. Лукомському за надану допомогу та консультації під час роботи із виявленими рештками архітектурних конструкцій, а також співробітниками ЛКП «Архітектурно-археологічна служба» м. Львова В. Шишаку та О. Лазуркові за проведення другого етапу досліджень.

На площі було закладено п'ять траншей загальною площею 981 м² (рис. 1). У першій траншеї, яка перерізала площу в напрямку з півдня на північ, у центральній її частині зафіксовано кам'яну конструкцію, яка у плані мала форму правильного круга діаметром 3,58-

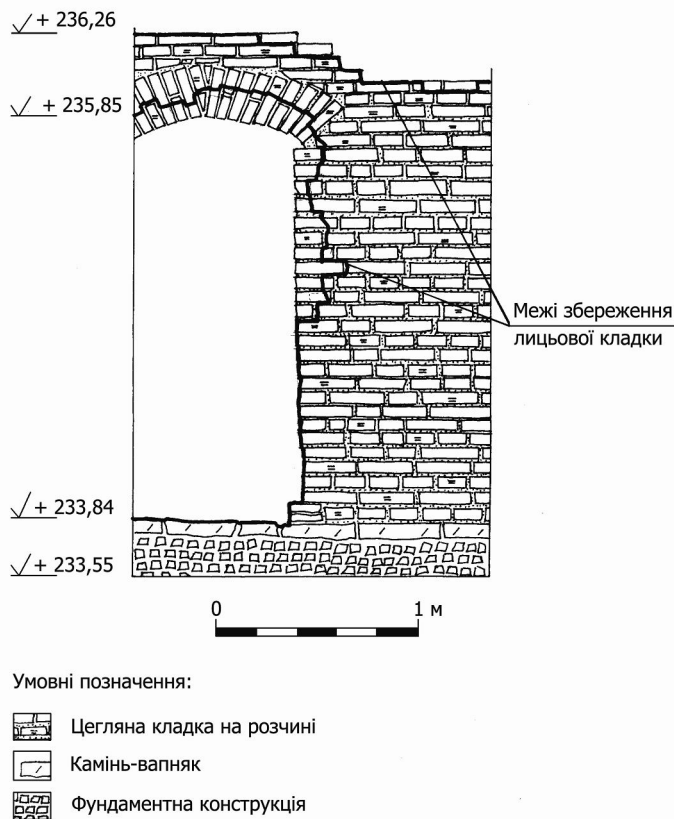


Рис. 2. Фрагмент підвальної стінки ратуші
Fig. 2. Fragment of basement wall of the town-hall

проходили перпендикулярно до траншеї. Ці об'єкти, є рештками фундаментних ровів колишньої ратуші, що заповнені деструкціями. Вони простежувалися у північно-східній стінці траншеї. Водночас вони відсутні на протилежному профілі. Це однозначно вказує на те, що смуга деструкції, яка тягнулася вздовж траншеї 3, є слідами фундаменту зовнішньої південної стінки колишньої ратуші.

У траншеї 4 на материковій поверхні зафіксовано цегляну кладку на вапняному розчині. Кладка у плані проходила під прямим кутом. Її розміри становили 0,40 x 2,20 м. Цегли розміром – 6,5 x 14 x 28-30 см мала світло-оранжевий колір. У південно-західному напрямку від збереженої частини кладки на поверхні материка виявлено підпрямокутну в плані пляму, заповнену коричневими суглинками із включеннями дрібних кусків цегли та камення. Під час зондування встановлено, що її потужність становила 0,25-0,30 м, а підшва містилася на материковому піску. Рештки споруди інтерпретовано як малопотужні цегляні стінки, вимурувані товщиною в одну цеглу.

У процесі подальшого дослідження, після зняття прошарку будівельного сміття, на глибині приблизно 1,2 м від рівня сучасної поверхні розкрито рештки підвальної стінки колишньої ратуші зі склепінчастим прорізом (рис. 2). Цегляний мур завширшки 0,90 м зорієнтований впоперек траншеї 4. Кладка муру – суцільна. В'язучим матеріалом був середньоміцний вапняно-піщаний розчин сірого відтінку. Цегла формату 5-5,5 x 14 x 26-27 см. Її поверхня має світло-оранжевий колір, подекуди яскраво-червоного відтінку. Обидва ложка цегляних брусків гладкі, без канелюр. Шви між цеглинами у кладці рівномірні, товщиною 1-2 см. На південній лицевій частині муру простежувалися фрагменти затирки розчином або

безладною забутовкою необробленого вапняку з рідкими вкрапленнями битої цегли на щедро доданому середньоміцному вапняно-піщаному розчині світло-сірого відтінку. Забутівка добре ущільнена, на що вказує майже повна відсутність повітряних пустот, здійснена, очевидно, поярусно в акуратно підготовлених ямі з вертикальними стінками й горизонтальним дном. Підшва конструкції заглиблена у материковий пісок. Споруда збереглася на висоті 0,38-0,46 м. Поверхня її горбкувата, незаглажена розчином, що вказує на зруйнування верхньої частини споруди. У центральній частині на поверхні зафіксовано заглиблення підквадратної форми. Одним із можливих призначень цієї конструкції могла бути основа для так званого лобного місця – стовпа ганьби, про який існують згадки в архівних джерелах.

У північному профілі траншеї 2 зафіксовано десять заглиблених у материк об'єктів у вигляді фундаментних ровів та давніх засипок, що

тиньком. Висота прорізу від замка арки до основи – 202 см. Ширина вхідного прорізу – 122 см, а висота замка арки відносно основи її п'ят – 16 см. Арка викладена в одну цеглу з перев'язкою по кружалах відповідної кривизни. Імпости арки влаштовано за рахунок ступеневого завершення кількох рядів кладки. Бічні стінки прорізу незначно виступають до середини

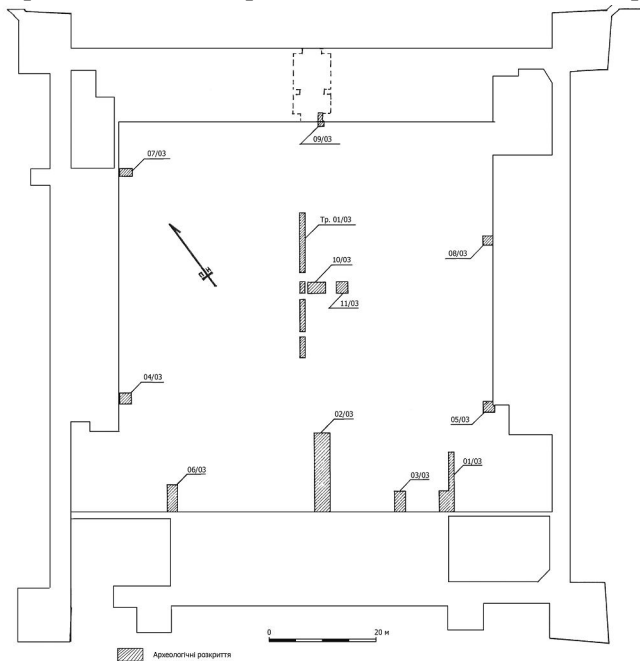


Рис. 3. Ситуаційний план розташувань археологічних розкриттів на території середньовічного замку
Fig. 3. Plan of the location of archaeological excavations on the territory of a medieval castle

відносно арокних п'ят. В основі прорізу простежено мощення або поверхню кам'яної фундаментної конструкції. Її викладено постелистим вапняком на вапняно-піщаному розчині. Під цим ярусом вапняку виявлено незначну фундаментну конструкцію, яка була забутована у фундаментний ровик. Субстанцію конструкції складав вапняковий щебінь на вапняно-піщаному розчині сірого кольору.

Рештки цегляного муру є, очевидно, однією з двох внутрішніх перетинків трьох підвільних приміщень ратуші, що згадуються в архівних описах. Виявлення цього фрагменту муру дає можливість констатувати, що підвальні приміщення були розплановані по центральній осі ратуші у напрямку південь-північ. На жаль, більша частина цих приміщень виявилася зруйнованою.

Зважаючи на потребу прослідкувати збережені контури давньої рату-

ші, під час другого етапу досліджень здійснено поверхневе розкриття площі, на якій виявлено сліди фундаментних ровів та рештки підвального приміщення. Розкриття здійснено в межах перетину траншей 2 і 4, беручи до уваги параметри ратуші, відомі з архівних даних – 24,5 x 25,5 м. Під час розкопок зафіксовано рештки цегляних кладок, аналогічних до споруди 2, сліди фундаментних ровів. За результатами розкриття вдалося зафіксувати фрагмент планувальної структури північно-західної частини ратуші (рис. 1).

З метою локалізації слідів відомої з описів та деяких картографічних матеріалів так званої альтани на відстані 10 м від траншеї 1 закладено траншею 5. У стратиграфічному розрізі добре виділялися сліди решток споруди у вигляді стовпових ямок.

Основна кількість рухомого археологічного матеріалу походить із місця виявлення решток фундаментів ратуші. Він представлений керамікою та невеликою кількістю виробів із металів, скла та кістки. У всіх інших випадках рухомий матеріал – це будівельні та побутові відходи XX ст. Фрагменти керамічного посуду можна віднести до різного начиння – горщиків, глечиків, мисок, покриток, а також люльок. Найбільшу групу становили уламки горщиків. Це, переважно, фрагменти вінець та придонних частин. Оскільки знахідки походять із споріднених стратиграфічних прошарків, що були утворені впродовж короткотривалого періоду і відповідають засипанню решток фундаментів ратуші, вони не вирізняються різноманітністю форм.

Горщики можна віднести до двох типів. Для першого характерні, розведені назовні віncia, потовщені при завершенні. Крім того, вони додатково відформовані вертикальним зрізом. Горщики темно-сірого кольору, або мають зеленкувато-салатову поливу з обох сторін. На одному із фрагментів зафіксовано орнамент у вигляді насінноподібних заглиблень, паралельних до зрізу вінця, нанесених спеціальною паличкою (рис. 5, 4). Другий тип є характернішим для пізньосередньовічного і раннього періоду Нового часу. Вінця мають дашкоподібну форму. Фрагменти демонструють сліди зелено-салатової та жовтої поливи з обох сторін. Для цього типу

вінець характерне орнаментування шийки та плечиків (рис. 5-2, 3; 4-4, 5). Найпоширенішим елементом орнаменту виступає врізна хвиляста лінія на шийці; плечики прикрашені врізними паралельними лініями або сіточкою. Зустрічаються і складніші композиції – врізні прямі лінії,

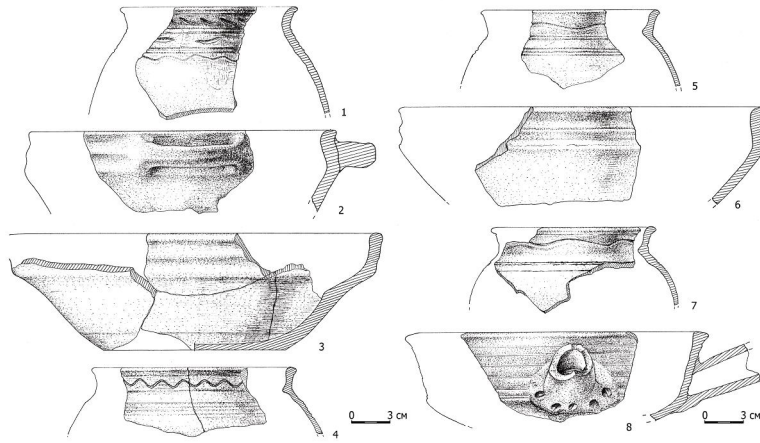


Рис. 4. Фрагменти керамічного посуду із розкриттів на пл. Вічевій у Жовкві
Fig. 4. Fragments of ceramic ware from excavation area on Vicheva square in Zhovkva

два ряди малих квадратних заглиблень, нанесених за допомогою штампа.

Інші фрагменти горщиків належать до придонних частин. Характерною рисою для них є чітко виділене дно у вигляді виступів. Діаметр їх становить у межах від 65 до 95 мм. Фрагменти, що є уламками глечиків, характеризуються більшою опуклістю форм та ідентифікуються за наявністю ручок. Вінця у виявлених фрагментів плавно відведені назовні, потовщені, заокруглені. На їх поверхні збереглися сліди двосторонньої зеленої поливи. У перетині ручка прямокутної форми із заокругленими кутами. Фрагменти донець глечиків за зовнішніми ознаками значно відрізняються від вищеписаних верхніх частин. Це може бути свідченням пізнішого часу вжитку глечиків такого типу.

Значну частину колекції становлять фрагменти мисок та полумисків. Вони поділяються на два типи: із внутрішнім та зовнішнім заломами у місці переходу шийки в тулуб. Кількість фрагментів із зовнішнім заломом є домінуючою. Всі вони носять сліди зеленої або темно-зеленої поливи. Вінця у них вертикальні, переважно форми, заокруглені, рідше плавно відведені назовні. На уламках збереглися рештки орнаменту. Це врізні паралельні лінії, подекуди між такими лініями розташовано насінеподібні заглиблення. На одній із мисок збереглася ручка, перпендикулярна до вінця, прямокутна у перетині.

В колекції знахідок є практично повністю збережені накривки для горщиків. Вони темно-бежевого кольору. Зовнішня поверхня хвиляста у перетині у вигляді ровиків та валиків. Ручка горизонтально зрізана.

Фрагмент сковорідки (рис. 4-8) із частиною держака. З обох сторін збереглися сліди зеленої поливи. Вінце дашкоподібної форми, горизонтально зрізане. Ручка трубчаста, її основа прикрашена п'ятьма заглибленнями, які зроблені за допомогою спеціальної палички.

Всі фрагменти посуду виготовлені з тіста, що характеризується певними сталими ознаками. Гончарна маса є добре відмуленою, однак присутня незначна домішка дрібнозернистого піску. На зламі фіксується чорна прожилка недопалу,

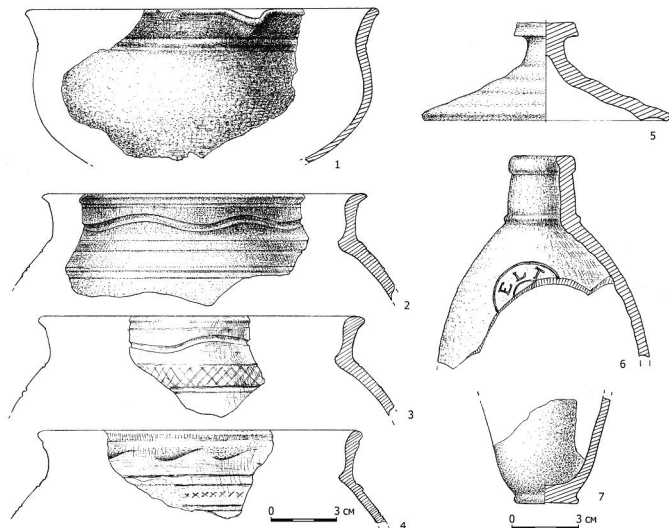


Рис. 5. Фрагменти керамічного посуду із розкопів на пл. Вічевій у Жовкві
Fig. 5. Fragments of ceramic ware from excavation area on Vicheva square in Zhovkva

що є характерно для посуду виготовленого у Жовкві. Гончарні традиції у місті мали досить серйозне підґрунтя. Підтвердженням цього є привілей гончарям Жовкви, наданий Яном III Собеським на право продажу посуду на ярмарках у Львові [Крип'якевич, 1995, с. 34]. Посуд можна датувати XVII-XIX ст.

Серед колекції знахідок присутні і фрагменти кахель, що представлені лицевими

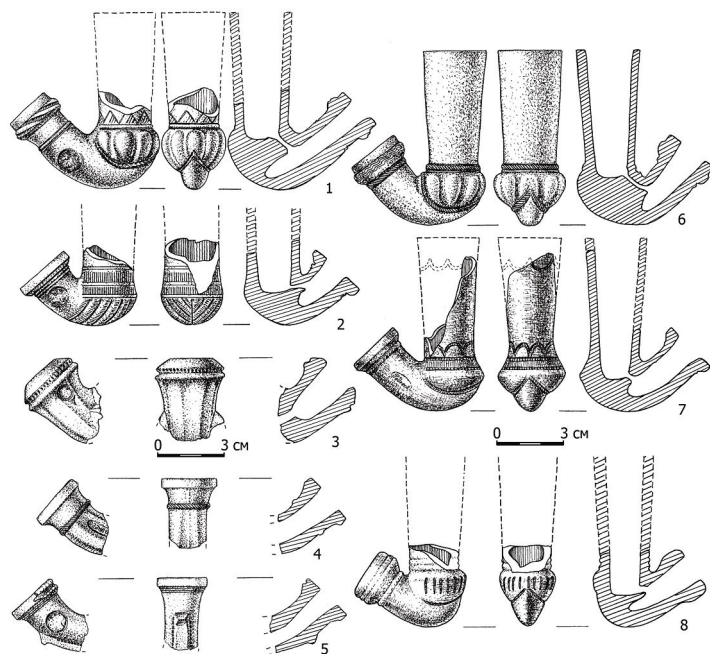


Рис. 6. Керамічні люльки із розкопів на пл. Вічевій у Жовкві
Fig. 6. Ceramic pipes from excavation area on Vicheva square in Zhovkva

лишь відведені назовні, діаметром від 23 до 31 мм. Другий різновид – фрагмент бокалу з білого скла. Вінця заокруглені, прямі. Зберігся фрагмент ручки.

Окрему категорію становлять індивідуальні знахідки до яких зараховано фрагменти керамічних люльок, ряд виробів із металів та кістки.

Вироби з кістки представлені наступними знахідками: кістяною заготовкою з рівно відпиляним одним кінцем та відполірованою поверхнею висотою 35 мм та частиною кістяного гудзика, який має форму шестигранника, діаметром 25 мм з отвором посередині (діаметром 7 мм), від якого в напрямку кутів розходяться промені.

Знайдена мідна прямокутна бляха розміром 54 x 73 мм. Її поверхня сильно окислена. На одній із сторін виявлено рештки орнаменту. Це могла бути або пряжка від ремня, або ж декоративна бляшка.

Наступним є предмет у вигляді гудзика, виготовлений з міді. Його діаметр – 21 мм. На одній із сторін збереглося зображення. Воно складалося з напису латинською мовою у верхній частині (незрозуміло через сильне окислення) “TRE.L...C”, та зображення гілки в овалі, у центрі якого розміщено цифру “3”. З цієї ж сторони в центрі припаяна петля для кріплення.

Нумізматична збірка представлена незначною кількістю монет, серед яких – мідний солід, так звана “боратинка”, що карбувалась у XVII ст., на аверсі якої зображений польський коронний орел [Зварич, Шуст, 1998, с. 48]. Значну частину колекції складають монети Австрійської імперії, що походять із першої половини XIX ст. (до 1860 р.). Одна з них, номіналом один крейцер, карбувалася за часів Франца II у 1812 р.

На особливу увагу заслуговують фрагменти керамічних люльок, яких було 9 одиниць. Знахідки цього типу є досить поширеним явищем для XVII-XVIII ст. і нерідко трапляються під час досліджень міських центрів Галичини [Виногородська, 1997, с. 135; Оприск, Лек, 2001,

частинами, без румпа. Це однотипні кахлі, що, ймовірно, походять з одного комплексу. На них нанесений геометрично-рослинний орнамент, обрамлений двома паралельними лініями з двома рядами трикутників всередині. По краях ледь проступають сліди граневого валика, що є лише відбитком форми. Цей тип можна продатувати кінцем XVII- XVIII ст.

Серед знахідок є також фрагмент верхньої частини керамічної пляшки світло-коричневого кольору. На плечиках пляшки зберігся фрагмент округлого клейма із частиною надпису латинкою “...ELT...”, що є фрагментом надпису “ZELTER” (рис. 5, 6).

Вироби зі скла представлені двома групами знахідок. Перша з них належить горловинам пляшок та баночок. Виготовлені вони із білого та зеленого скла. Вінця горловин

с. 31]. Вони виготовлені з добре відмудленої глини. Здебільшого чашечка та чубук орнаментовані рельєфним візерунком. У шести люльок на чубуках збереглися клейма двох типів. Один із типів клейм овальної форми, в середині розміщено напис латинською мовою «*Todrecs*», другий – округлої форми, в центрі розміщено зображення у вигляді герба, що може бути особистим клеймом майстра. Свідченням про особисте клеймо можуть слугувати літери, що розміщені внизу псевдогеральдичного зображення “М” і “L”, “О” і “Н” (рис. 6).

На території замку розкрито площу у 134 м². Одним із основних об’єктів, який виявлено низкою археологічних розкриттів, це кам’яне мощення (шурфи вздовж основного (палацового) корпусу 01, 02, 03, 06).

Мощення мало комбінований характер, оскільки поєднувало вимостки із цегли та каміння. Під обрізом фундаменту, паралельно до нього, проходило мощення з каменю шириною приблизно 0,60 м. У північному напрямку воно змінювалося цегляною вимосткою (хідником) довжиною приблизно 1,80-1,95 м, а та, своєю чергою, змінювалася кам’яною. Загальна довжина приблизно 4,90 м.

Характеризуючи структуру мощення, можна стверджувати наступне. Каміння, використане для цієї вимостки, мало рівні лицеву і тильну частини. Кладка проводилась із максимальним підлаштуванням бокових його зрізів один до одного. Товщина становила в середньому 8-10 см, а розміри коливалися від 12 x 24 см до 46 x 68 см, хоча була і невелика кількість каміння менших розмірів – приблизно 8 x 10 см. Цегла для цієї вимостки, ймовірно, була повторного використання, хоча слідів розчину на ній не зафіксовано. Характерною особливістю її було те, що вона мала незначний нахил у сторону центру внутрішнього подвір’я для стоку води. Перепад сягав у середньому 10 см. На відстані 4,70 м від фундаменту, у структурі мощення зроблений різкий перепад на 8-10 см і утворений своєрідний канал-лоток для відводу поверхневих вод. Канал був викладений із каміння і мав незначний нахил у сторону корпусу замку. Заповнення між швами як кам’яної, так і цегляної кладок не носило слідів спеціального приготування і спеціальної підсіпки під саме мощення.

За 3,0 м на північ від мощення у шурфі 02/03 було зафіксовано рештки фундаменту. Конструкція поєднувала у собі дволицеву кладку з каменю і цегли із забутовкою всередині. Мур був влаштований у фундаментний рів. На відкритій поверхні подекуди прослідковувався вапняно-піщаний розчин. Ширина конструкції становила 0,85-0,90 м, глибина залягання – 0,65 м. Розкриті і досліджені бокові поверхні не носили слідів додаткової обробки. У північно-східному наріжнику кладки до її бокової поверхні прилягала засипка з тесаного каміння і перевідкладеного вапняного розчину розміром 0,75 x 0,90 м, яка раніше, ймовірно, була конструктивно пов’язана з мурованою стінкою. Ця конструкція забутована у яму з вертикальними стінками та горизонтальним дном. Враховуючи наявну архівну інформацію, можна припустити, що це рештки конструкції, пов’язаної зі спорудою портика палацового корпусу XVII ст.

У процесі прокопки шурф до відмітки материка, між вищеописаними конструкціями, на глибині приблизно 1,1 м виявлено рештки цегляного жолоба-колектора для відводу води. Основа його знаходилася на початку передматерикового прошарку. Канал проходив паралельно до фасаду палацу. У профіль він був “U”-подібної форми. Ширина основи – 0,58 м, висота стінок складала 0,50 м, ширина стінок, вимурованих половинами цегли – 0,14 м, висота жолоба – 0,43 м, ширина – 0,30 м.

У траншеї 01/03 у центральній частині внутрішнього подвір’я на глибині 0,42 м (північно-східна частина) та 0,33 м (південно-західна частина) було зафіксоване кам’яне мощення, в основі якого було каміння розмірами від 14 x 30 см до 20 x 50 см. Мощення знаходилося в шарі темно-коричневих суглинків потужністю 0,30-0,40 м. Воно було продовженням кладки, виявленої у 2001 р. у процесі досліджень Р. Чайки та Т. Миляна [Чайка, Милян, 2002а; 2002б].

Таким чином, під час археологічних досліджень на площі Вічевій локалізовано місце розташування, основні планувальні габарити та окремі фрагменти внутрішньої структури ратуші XVII-XIX ст., а також сліди забудови площі в давній час – східну альтанку та споруду

округлої у плані форми. Ці роботи стали дальшим продовженням започаткованих наприкінці ХХ ст. досліджень по відновленню історико-архітектурного ансамблю середньовічної Жовкви [Могитич, Мартинюк, 1995; Могитич, Конопля, Оприск, 1999].

Під час подальших розкопок, які проводились на території замкового подвір'я, зафіксовано рештки кам'яно-цегляного мощення вздовж палацового корпусу, яке датується ХІХ ст., а також виявлено рештки давніх комунікаційних мереж.

ЛІТЕРАТУРА

Винигородська Л.

- 1997 До історії керамічного та скляного виробництва на Україні у ХІV-ХVІІІ ст. // Археологія. – № 2. – Київ. – С. 110-136.

Зварич Р., Шуст Р.

- 1998 Нумізмати́ка. Довідник. – Львів-Тернопіль. – 464 с.

Крип'якевич І.

- 1995 З історії міста Жовква // Жовківщина. Історико-меморіальний збірник. – Жовква-Львів-Балтимор. – Т.2. – С. 19-55.

Оприск В., Лек О.

- 2001 Найновіші розкопки княжого Львова. // Галицька брама. – № 9-10 (81-82). – Львів.

Могитич Р., Мартинюк А.

- 1995 Архітектурно-археологічні дослідження втраченого кварталу у Жовкві // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. – Львів. – С. 55-56.

Могитич Р., Конопля В., Оприск В.

- 1999 Архітектурно-археологічні дослідження у Жовкві // Львівський археологічний вісник. – Львів. – Вип. 1. – С. 170-174.

Чайка Р., Милян Т.

- 2002а Археологічні дослідження в м. Жовкві Львівської області // Археологічні відкриття в Україні 2001-2002 років. – Київ. – С. 253-254.
2002б Результати археологічних досліджень на місці середньовічного міста в Жовкві Львівської області // Сучасні проблеми археології. – Київ. – С. 236-238.

Natalia WOJCESHCHUK,

Taras MYLYAN, Oleg OSAULCHUK

ARCHEOLOGIC RESEARCHES IN ZHOVKVA

By researches in 2003 it was open more than thousand square meters on Wicheva place and on territory of the medieval lock. The basic results became opening on Wiczewa place the rests of the base of a medieval town hall, and also traces of old arrangement of the central area of city. By works in the castle it is fixed traces from initial arrangement of a courtyard of the lock both architectural and engineering designs the rest from its initial planning.